

---

## Commentaar en discussie

### Revolutionaire informanten en 'revolutionaire' antropologie: een wankel evenwicht

R. Buijtenhuijs

In een artikel over stadsetnografisch onderzoek doen Emma en Lo Brunt een beroep op hun collega-antropologen om te komen tot meer openheid wat betreft onderzoeksmethoden. Met name pleiten ze voor het publiceren van 'niet-witgewassen' onderzoeksverslagen, d.w.z. verslagen waaruit duidelijk blijkt dat de onderzoeker het in het veld af en toe moeilijk heeft gehad en dat hij soms is overgegaan tot handelwijzen die niet 100% door de ethische beugel kunnen. Ik zou bij deze graag op hun uitnodiging in willen gaan en de lezer een blik willen gunnen op een terrein waar men te maken heeft met grotendeels vergelijkbare problemen wat betreft de relaties met informanten. Ik doel hier op het onderzoek naar revolutionaire bewegingen, een veld van studie waar ik de afgelopen jaren geregeld mee te maken heb gehad door mijn werk met de Frolinat, de drijvende kracht achter de opstand die al sinds eind 1965 in het Noorden en Centrum van Tsjaad woedt 1).

#### Hoe kom ik aan informatie?

Twee belangrijke vragen spelen een rol bij dit soort onderzoek. De eerste luidt: hoe kom ik aan informatie? Zeker als het gaat om opstanden die ten tijde van het onderzoek nog aan de gang zijn, zijn de bronnen waarover de onderzoeker kan beschikken beperkt. Het onderzoek is dan in letterlijke zin pionierswerk; oudere 'academische' literatuur is niet voorhanden en om zich in te werken kan de onderzoeker hoogstens terugvallen op krantenartikelen en op de propaganda-literatuur van de opstandige beweging zijner keuze. Het ideaal zou natuurlijk zijn om veldonderzoek in de opstandige gebieden te doen en een enkele maal gebeurt dit ook wel. Zo heeft Basil Davidson b.v. verschillende reizen gemaakt door de bevrijde gebieden van Angola en Guinée-Bissau, en ook de Franse socioloog Gérard Chaliand heeft zich verschillende malen in opstandige gebieden her en der over de wereld gewaagd. De vraag is echter: hoe bevrijd zijn de 'bevrijde' gebieden? In het geval van de ex-Portugese kolonies viel dat nog wel mee en konden journalisten en onderzoekers delen van Guinée en Angola bezoeken zonder al te veel risico te lopen.

In Tsjaad lag dat echter wat moeilijker. Gedurende de jaren dat ik onderzoek deed (1973-1977), heeft de Frolinat zelf altijd bewust geweigerd om de term bevrijde gebieden te gebruiken; de geeikte term was 'politiek gecontroleerde gebieden', en met dit begrip gaf men duidelijk aan dat de revolutionaire beweging nergens in Tsjaad oppermachtig was. Met andere woorden: de mogelijkheid om in dergelijke gebieden in aanraking te komen met elementen die toevallig niet politiek door de Frolinat gecontroleerd werden was relatief groot 2). Ik geef eerlijk toe dat het me aan moed heeft ontbroken om in dit soort gebieden veldwerk te doen, hetgeen enerzijds impliceert dat mijn 'revolutionaire' overtuigingen minder stevig geworteld zijn dan die van iemand als Basil Davidson, en anderzijds dat ik ook niet volslagen gek ben, zoals sommige journalisten, die zich blindelings in gevaren storten waar ze nauwelijks weet van hebben 3). Kortom, het blijft een zwakke plek in mijn onderzoek, maar noch voor de wetenschap, noch voor de Afrikaanse revolutie ben ik uiteindelijk bereid het leven te laten.

Voor het verkrijgen van oorspronkelijke informatie ben je dus voornamelijk aangewezen op informanten die zelf nauw bij de opstand betrokken zijn of er kennis uit de eerste hand van hebben. Dat levert al direct een nieuw probleem op, want die informanten behoren uiteraard tot twee verschillende kampen: de leiders en leden van de revolutionaire beweging enerzijds, en zij die de revolutionaire beweging daadwerkelijk bestrijden anderzijds. In theorie zou de onderzoeker natuurlijk 'neutraal' moeten blijven en beide kampen moeten benaderen om informatie in te winnen, maar in de praktijk is dat meestal niet mogelijk. In de eerste plaats kun je ook als onderzoeker nooit helemaal neutraal zijn, want als twee partijen in een genadeloze gewapende strijd gewikkeld zijn ontkom je moeilijk aan het maken van een politieke keuze. In mijn geval waren mijn sympathieën aan de kant van de Frolinat, met alle reserves die men overigens over de beweging en haar leiders kan hebben, en ik was daardoor vanzelfsprekend geneigd om mijn informanten eerst te zoeken in Frolinat-kringen. Dat is inderdaad gelukt, en de resultaten hiervan zijn vaak heel aardig geweest (hierover zodadelijk meer), maar het leverde terzelfdertijd een nieuw probleem op dat ik in de inleiding van mijn Frolinat-boek op de volgende wijze onder woorden heb gebracht:

'Ce que je gagnais d'un côté, je le perdais cependant en partie de l'autre côté. En effet, plus je gagnais la confiance du Frolinat, plus il me devenait difficile d'approcher les milieux officiels en France ou au Tchad. Dans l'esprit de mes interlocuteurs du Frolinat, leurs ennemis devaient également être les miens et ils ne m'auraient jamais pardonné d'éventuelles tentatives pour jouer un double jeu. Je pouvais d'ailleurs craindre que les milieux officiels tchadiens ne soient informés de mes activités et de mes rencontres en Afrique du Nord, ce qui rendait d'autant plus improbable toute attitude de compréhension de leur part à

l'égard de ma recherche et de ma personne. C'est pourquoi je n'ai pas essayé d'aller au Tchad, tout en sachant que je perdais ainsi une partie de mes informateurs potentiels...' (Buijtenhuijs 1978: 10).

Dat is allemaal heel aardig geformuleerd, maar wat ik er niet bij heb gezegd is dat ik in *Frankrijk* wel degelijk enkele pogingen heb ondernomen om 'dubbel spel' te spelen. Zo heb ik al in 1974 contact gezocht met een hoge Franse militair die zelf in Tsjaad tegen de Frolinat had gevochten en van wie ik redelijk wat informatie heb verkregen. Natuurlijk heb ik tegenover deze informant niets van mijn Frolinat-contacten laten doorschemeren, want anders had hij op zijn beurt wel eens kunnen gaan proberen om vertrouwelijke gegevens over de Frolinat van mij los te krijgen, terwijl ik anderzijds bij de Frolinat niets kon loslaten over mijn gesprekken met deze man die door hen werd beschouwd als een 'imperialistische huurling' en een beul. Je bent daardoor voortdurend bang om je te verspreken, en helemaal gelukkig heb ik me in dit soort situaties nooit gevoeld.

Beperken we ons nu verder tot de relaties met mijn kerninformanten, de Frolinat-leiders, dan kan ik om te beginnen zeggen dat ik me herkend heb in veel van wat de beide Brunts opmerken over stadsetnografisch onderzoek. Zeker in het begin maak je als onderzoeker deel uit van de vijandige buitenwereld en je moet dus in zekere zin wel met een 'opsporingsmodel' werken; het geheel is dan inderdaad te vergelijken met een 'militaire operatie' of eerder nog met een kat-en-muis spel, waarbij duidelijk twee fasen te onderscheiden zijn. In eerste instantie is de onderzoeker de muis en zijn de woordvoerders van de revolutionaire beweging de katten die gezellig een spelletje met je spelen. Terecht natuurlijk, want ze hebben er geen enkel belang bij om je direct al al hun confidentiële informatie toe te vertrouwen. Alles wat je te horen krijgt zijn propagandistische uitspraken die nauwelijks afwijken van de partijlijn, zoals je die reeds uit de partijliteratuur bekend is. Bij mijn eerste bezoek aan het bureau van de Frolinat in Algiers ben ik dus flink met een kluitje in het riet gestuurd, en op enkele punten is er ook bewust tegen me gelogen. Bepaalde conflicten binnen de beweging, waarover in Frankrijk vage geruchten circuleerden, werden bij voorbeeld keihard ontkend, terwijl me later bleek dat de breuk op dat moment al lang definitief was. Op mijn vragen naar Arabischtalige Frolinat publicaties werd geantwoord dat die helaas niet in Algiers aanwezig waren, terwijl bij een tweede bezoek bleek dat er laden vol Arabisch materiaal lag opgeslagen in een belendend vertrek.

Kortom, als het gaat om loopjes te nemen met de 'moraal', kan ik met recht zeggen: 'Zij zijn begonnen'. Een zwak argument natuurlijk, maar het heeft me toch af en toe wel geholpen toen ik zelf op mijn beurt met de Frolinat-muizen begon te spelen. Beetje bij beetje ontstaat er een zekere vertrouwensrelatie, die je af en toe wat meer vertrouwelijke informatie oplevert. Het is vervelend om het te moeten zeggen, maar de meeste gegevens heb ik eigenlijk gekregen door

te spelen op menselijke ijdelheid. Ook tot geheimhouding verplichte mensen willen af en toe wel eens aan anderen laten merken hoe goed, handig of slim ze wel zijn, en dan is de antropoloog-onderzoeker soms een goed klankbord.

Gewapend met de aldus opgedane informatie kun je dan langzamerhand je eigen spel op gaan bouwen, waarbij verschillende technieken mogelijk zijn. Blufpoker kan soms goede resultaten opleveren. Zo had ik b.v. toevallig uit een niet voor mij bestemd gesprek opgemaakt dat een bepaalde Frolinat-actie die in Franse publicaties altijd wordt aangeduid als 'Opération coup de poing sur Fort Lamy', door de Frolinat mensen onderling werd aangeduid als 'Opération Askanit'. Enkele dagen later liet ik deze term terloops vallen in een gesprek met Abba Sidick, de toenmalige Secretaris-Generaal van de Frolinat, waarop deze me hoogst verrast aankeek, uitriep: 'Mijn God, weet je dat ook al', en vervolgens in zijn privé-archief dook om me alle op deze actie betrekking hebbende documenten te overhandigen. Het blijft natuurlijk een gok, en het kan ook voorkomen dat je informant juist volkomen dichtklapt op een dergelijk code-woord.

Het invoegen van contrôle-vragen in gesprekken met informanten is een andere mogelijke techniek. Het stellen van vragen waarop je het antwoord al weet, zonder dat je gesprekspartner hiervan op de hoogte is, is natuurlijk een goede manier om de betrouwbaarheid van mensen te testen. Het meest duidelijke geval dat ik zelf heb meegemaakt is dat van een Frolinat-leider die anderhalf jaar lang een dagboek had bijgehouden dat hij vervolgens was kwijt geraakt in een gewapend treffen met een dissidente tak van de Frolinat. Dit dagboek kreeg ik vervolgens in handen gespeeld en toen ik een jaar later de schrijver er van eindelijk persoonlijk ontmoette was het natuurlijk een koud kunstje om zijn informatie over de betreffende periode voor de volle 100% te verifiëren. Het bleek daarbij overigens dat deze informant goudeerlijk was. Mijns inziens is het in dit soort gevallen aan te bevelen om op een gegeven moment de informant op de hoogte te brengen van het feit dat sommige vragen doorgestoken kaart zijn. Dit bij voorkeur op het moment dat je alleen nog maar vragen hebt waarop je het antwoord *niet* weet. De kans is dan groot dat de informant dit niet door heeft en verder de waarheid zal blijven spreken.

In het geval van de Frolinat-beweging, die al sinds jaren geteisterd wordt door onderlinge conflicten, is het ook vaak mogelijk om de ene informant tegen de andere uit te spelen. Met name in het geval van Abba Sidick, die op een niet helemaal regelmatige manier Secretaris-Generaal van de Frolinat is geworden, heeft deze techniek uitstekend gewerkt. Moe geworden van mijn voortdurende verwijzingen naar de insinuaties van zijn vroegere rivalen, stelde hij me tenslotte de hele correspondentie betreffende zijn opkomst in de Frolinat ter hand, met de mededeling dat ik uit die stukken duidelijk zou kunnen op maken dat zijn tegenstanders, en niet hijzelf, geprobeerd hadden in troebel water te vissen.

Ongelukkigerwijs voor hem is mijn lezing van de betreffende brieven heel anders en bevestigen ze alleen maar maar de indruk die ik toch al had, namelijk dat Sidick een meester is in het manoeuvreren. Uit dit alles is het dus wel duidelijk ik lang niet altijd eerlijk spel gespeeld heb, net zo goed als de Frolinat dat niet gedaan heeft.

## Wat kan ik publiceren?

Dit is de tweede vraag waar men bij het onderzoek naar revolutionaire bewegingen mee te maken krijgt. In een artikel van enkele jaren geleden heb ik dit probleem al eens aangestipt: 'Un problème ... se pose à ceux qui veulent étudier une révolution en cours. Supposons qu'un anthropologue 'engagé' fasse un séjour dans un des territoires libérés des colonies portugaises et qu'il y découvre que la réalité politique, économique et sociale reste en dessous des idées proclamées par les responsables de la révolution. Je pense qu'une telle découverte est assez probable, la pratique et l'idéal révolutionnaire ne se recouvrant jamais totalement. Faut-il alors publier ces faits ou les passer sous silence? Dans le premier cas, on risque d'aider la propagande contre-révolutionnaire qui s'en servira aussitôt. Dans le deuxième cas, on est amené à aller à l'encontre de l'éthique traditionnelle de notre profession d'anthropologue' (Buijtenhuijs 1971: 2389).

Wat de Frolinat betreft, ook zonder veldwerk te doen ben ik bij de revolutionairen uit Tsjaad wel op een aantal praktijken gestoten die volgens mij voor kritiek vatbaar zijn. In de inleiding van mijn Frolinat-boek heb ik geprobeerd om met dit probleem in het reine te komen: 'J'aurais pu les taire, respecter à fond mon engagement du côté du Frolinat et faire une croix sur l'éthique professionnelle. Ce serait cependant négliger un autre facteur dont je n'ai pas tenu compte dans l'article cité ci-dessus: en analysant une révolte donnée, le chercheur 'engagé' ne conclut pas seulement un 'contrat moral' avec le groupe révolutionnaire spécifique qu'il étudie, mais aussi avec tous les mouvements révolutionnaires dans le monde entier. Or, cacher les erreurs, les fautes et les insuffisances des uns ne sert que les intérêts limités de ce groupe unique (en l'occurrence le Frolinat), mais risque de nuire aux intérêts des autres qui ont besoin, pour élaborer leur propre stratégie, de faits concrets et d'analyses critiques, et non pas de rêves et de mythes' (Buijtenhuijs 1978: 12).

Ook dit is weer aardig gezegd, maar het helpt natuurlijk niet alle problemen uit de wereld. In de eerste plaats is het opvallend dat de vermeende belangen van de wereldrevolutie (zo veel mogelijk materiaal publiceren) toevalligerwijze net samen vallen met mijn eigen belangen als onderzoeker, want het is natuurlijk erg vervelend als je na jarenlang onderzoek niet verder zou komen dan een publicatie die uitsluitend de Frolinat-propaganda parafraseert. Verder zal een kritische

publicatie zoals mijn boek tenslotte geworden is me niet automatisch in dank afgenomen worden door alle Frolinat-mensen. Met name Abba Sidick, over wiens persoon nogal eens een boekje wordt opgedaan, zal mijn bloed zolang-zamerhand wel kunnen drinken, hetgeen des te pijnlijker is omdat hij praktisch gedurende de hele onderzoeksperiode mijn beste informant is geweest. In wezen heeft hij zelf het touw aangedragen waaraan hij nu is opgeknoopt. Het is natuurlijk zijn eigen schuld, want dan had hij maar niet zo door dik en dun en vaak ten onrechte van zijn eigen gelijk overtuigd moeten zijn, maar ik blijf toch wel met dolkstoot-in-de-rug sentimenten zitten 4).

Niettemin geloof ik dat mijn oplossing de enig juiste is, want er moet uiteindelijk verschil blijven tussen een wetenschappelijk onderzoeker en een lid van een steun-comité. De eerste moet mijns inziens een zekere onafhankelijkheid weten te bewaren, wat de laatste niet per se hoeft te doen. Een onderzoeker kan deze grens natuurlijk wel overschrijden, maar op de lange duur zal dat automatisch ten koste gaan van zijn geloofwaardigheid.

## De antropoloog als waterdrager

Dit betoog brengt ons dus uiteindelijk weer op het fundamentele probleem van de verhouding tussen de revolutionaire of zich revolutionair noemende antropoloog en de revolutionaire bewegingen die hij bestudeert. De Franse historicus Chesneaux maakte hierover een paar jaar geleden een interessante opmerking: 'Il ne faut plus se contenter ... de travailler *sur* les luttes paysannes, *sur* les communautés utopiques américaines, comme le disent en toute simplicité les érudits des mouvements populaires, les thésards spécialistes des marginaux, les chercheurs d'Ann Arbor (Michigan) mettant en ordinateur la totalité des grèves de l'histoire ouvrière française ... Il faut travailler *avec* les ouvriers, les paysans, les masses populaires' (Chesneaux: 141).

Met een dergelijke stelling ben je van een open doekje verzekerd bij een Maagdenhuis- of andersoortige bezetting en in het begin stond ik er zelf eigenlijk ook wel achter. In die tijd overwoog ik om een artikel te schrijven onder de titel 'De antropoloog als ballenjongen', waarin ik de wetenschapper teruggedrongen zou hebben in de vrij passieve rol van degene die er bij tenniswedstrijden voor zorgt dat de spelende kampioenen voortdurend van ballen worden voorzien en er niet zelf achter aan hoeven te hollen. De wetenschapper staat dan volkomen in dienst van de revolutionaire beweging en heeft geen enkele eigen inbreng. Het probleem is dan echter dat er van wetenschap nauwelijks sprake is en er niet veel anders overblijft dan propaganda.

Momenteel zie ik de 'revolutionaire' antropoloog liever als een soort 'waterdrager', waarbij ik voor de niet-deskundigen even aanteken dat waterdragers die wielrenners zijn die zich in wedstrijden ter beschikking stellen van een kam-

pioen, met name door water voor hem te halen (dus tijdelijk af te stappen en hard terug moeten komen) als hij door dorst geplaagd wordt. In tegenstelling tot de ballenjongen, zit de waterdrager zelf ook in de wedstrijd en kan hij af en toe ook voor zijn eigen belangen zorg dragen door bij voorbeeld een minder belangrijke etappe te winnen. Hij behoudt met andere woorden een zekere mate van vrijheid. *Dat die vrijheid niet zonder problemen is, is uit het voorgaande wel gebleken.* Ethisch gezien blijft het een beetje schipperen, maar een andere oplossing zie ik nauwelijks.

## Noten

1. Het is niet mijn bedoeling om in dit korte bestek in te gaan op de aard en de geschiedenis van de Frolinat-opstand. De geïnteresseerde lezer kan hiervoor terecht bij mijn in 1978 verschenen boek dat het eindverslag van mijn onderzoek bevat.

2. Aan het eind van de zestiger jaren is b.v. een groep journalisten die met Frolinat-strijders de grens over waren getrokken, in handen gevallen van regeringstroepen met alle nare gevolgen van dien. Enkele jaren later is een Zweedse journalist bijna het slachtoffer geworden van een gewapend conflict tussen twee rivaliserende takken van de Frolinat.

3. De Figaro-journalist Thierry Desjardins, die in 1975 een reis naar Tibesti in het uiterste Noorden van Tsjaad heeft gemaakt, is een goed voorbeeld van dit soort razende reporters. Zijn boek barst van de fouten, maar het is wel veel spannender dan het mijne.

4. Overigens heb ik ook weer niet al mijn materiaal gepubliceerd. Alles wat direct persoonlijk gevaar op kan leveren voor Frolinat-mensen of hun vrienden heb ik voorlopig nog onder me gehouden. Vandaar dat ik b.v. het eerder genoemde Askanit-materiaal niet volledig gebruikt heb.

## Literatuur

- Brunt, E.; Brunt, L., Achter de schermen van stadsetnografisch onderzoek, *Sociologische Gids*, XXV, september-oktober 1978.
- Buijtenhuijs, R., L'anthropologie révolutionnaire, comment faire? *Les Temps Modernes*, 27 (299-300), juin-juillet 1971.
- Buijtenhuijs, R., *Le Frolinat et les révoltes populaires du Tchad: 1965-1976*, Mouton, The Hague-Paris-New York, 1978.
- Chaliand, G., *Lutte armée en Afrique*, Maspéro, Paris, 1969.
- Chaliand, G., *Mythes révolutionnaires du Tiers Monde*, Le Seuil, Paris, 1976.
- Chesneaux, J., *Du passé faisons table rase?*, Maspéro, Paris, 1976.
- Davidson, B., *The Liberation of Guiné: Aspects of an African Revolution*, Penguin Books, London, 1969.
- Davidson, B., *In the Eye of the Storm: Angola's People*, Longman, London, 1972.
- Desjardins, Th., *Avec les otages du Tchad*, Presses de la Cité, Paris, 1975.